

Ooggetuigen van de Gouden Eeuw

Ooggetuigen van de Gouden Eeuw

*De wonderjaren van
de Republiek*

Samengesteld door
RENÉ VAN STIPRIAAN

Amsterdam · Antwerpen
Em. Querido's Uitgeverij BV
2019

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Em. Querido's Uitgeverij bv.

Eerste druk, 2000; zesde, herziene druk, 2005;
negende, herziene druk, 2019

Copyright © 2000, 2005, 2019 samenstelling René van Stipriaan
Voor overname kunt u zich wenden tot Em. Querido's Uitgeverij bv,
Weteringschans 259, 1017 xJ Amsterdam.

Omslag Brigitte Slangen
Omslagbeeld Jan van Leyden, Rijksmuseum, Amsterdam
Auteursfoto Koos Breukel

ISBN 978 90 214 1816 2 / NUR 320
www.querido.nl

Inhoud

Inleiding 15

Kroonprins Filips onthaald met daverend vuurwerk, Antwerpen,
12-15 september 1549
Cornelius Grapheus 23

Ketterverbranding loopt uit op rellen, Antwerpen, 4 oktober 1564
Uit een gerechtelijk verslag 25

De geboorte van de geuzen, Brussel, 8 april 1566
Pontus Payen 30

Geuzen ontregelen stadsleven, Amsterdam, zomer 1566
Hendrik van Biesten 33

Willem van Oranje als bevrijder ingehaald, Antwerpen, 13 juli 1566
Jacob van Wesembeke 35

Duizenden gelovigen bij hagenpreken: de groene kerk, Het Kiel bij
Antwerpen, augustus 1566
Godevaert van Haecht 36

Nonnenklooster belaagd door beeldenstormers, 's-Hertogenbosch,
24 augustus 1566
Door een van de nonnen 38

Geuzenkerk gesloopt, Gent, 9 april 1567
Marcus van Vaernewijck 41

Weerloze stad uitgemoord, Naarden, december 1572
Pieter Aertsz. 44

Haarlem geeft zich over aan de Spanjaarden, 13 juli 1573

Willem Janszoon Verwer 47

Spanjaarden bestormen Alkmaar, 18-20 september 1573

Fragmenten uit een anoniem dagboek 50

Spanjaarden geven beleg op: Alkmaars victorie, 7-8 oktober 1573

Nanning van Foreest 55

Alva sluipt weg uit Amsterdam, 29 oktober 1573

Wouter Jacobsz. 56

Hongersnood in belegerde stad, Leiden, nazomer 1574

Uit het 'dagverhaal' van een anonieme Leidenaar 57

Leiden ontzet, 3 oktober 1574

Uit het 'dagverhaal' van een anonieme Leidenaar 61

Non wordt krankzinnig, 's-Hertogenbosch, 10 januari 1575

Door een van haar medezusters 64

Amsterdam sluit zich aan bij opstand, 26 mei 1578

Wouter Jacobsz. 65

Willem van Oranje in koelen bloede vermoord, Delft, 10 juli 1584

Balthasar Gerards 70

Delft in rouw gedompeld, 10 juli 1584

Uit een anoniem pamflet 71

Balthasar Gerards verbijstert vriend en vijand: zijn marteldood, Delft,

14 juli 1584

Uit een anoniem pamflet 74

De Armada verslagen, Op de Noordzee bij Grevelingen, 7-9 augustus 1588

Alonso Vanegas 75

Crime passionnel in de tropen, Goa, augustus 1588

Jan Huygen van Linschoten 81

Vrije vrouwen, omstreeks 1593

Fynes Moryson 86

Overwintering op Nova Zembla, winter/voorjaar 1597

Gerrit de Veer 91

Bij de koning van Bali, Bali, 12 februari 1597

Aernout Lintgens 98

Afvallige monnik gevangengehouden, Sint-Truiden, 30 mei-22 juli 1597

Albertus van Oosterwijck 101

Reis om de wereld, Straat Magellaan, januari-februari 1600

Olivier van Noort 106

De Slag bij Nieuwpoort, 2 juli 1600

Anthonis Duyck 109

Man blijft drie kwartier onder water, Amsterdam, september 1606

Jan Adriaensz. Leeghwater 113

De ontdekking van Manhattan, september-oktober 1609

Robert Juet 115

De Beemster valt droog, 4 juli 1612

Jan Adriaensz. Leeghwater 120

Verontrustend nieuws in een kapperszaak, Den Haag, 17 augustus 1618

William Colwall 122

Maurits slaat toe: arrestaties aan het Binnenhof, Den Haag, 29 augustus 1618

Hugo de Groot 123

Hugo de Groot slaat door, Den Haag, 25 januari 1619

Sir Dudley Carleton 126

Johan van Oldenbarnevelt onthoofd, Den Haag, 13 mei 1619

Jan Francken 127

De verovering van Jacatra: de stichting van Batavia, eind mei 1619

Jan Pietersz. Coen 131

Heksenjacht op remonstranten, Jaarsveld/Leiden/Utrecht/Gouda, augustus 1619

Paschier de Fyne 134

Schipbreukelingen zoeken land, Straat van Sunda, november-december 1619

Willem Ysbrantsz. Bontekoe 136

Ontsnapping in boekenkist, Loevestein, 22 maart 1621

Hugo de Groot 141

In het legerkamp van prins Maurits, Fort Schenkenschans bij Lobith,

10-11 september 1622

Door een anonieme Italiaanse reiziger 143

Inval bij geheime vergadering remonstranten, Het Haringvliet bij Rotterdam,

22 maart 1624

Paschier de Fyne 145

Rampentocht van Amsterdam naar Den Haag, 29 december 1624

David Beck 149

Nederlanders veroveren Zilvervloot, Onder de kust van Cuba, 8 september 1628

Piet Heyn 151

Schipbreuk loopt uit op moordpartij, Houtman Abrolhos, westkust van

Australië, juli 1629

Francisco Pelsaert 153

Een zeemansgraf, Ter hoogte van Sunda, 19 augustus 1629

Seyger van Regteren 156

Het beleg van 's-Hertogenbosch, 27 augustus-14 september 1629

Uit het dagboek van een anonieme Bosschenaar 157

Het einde van Jan Pietersz. Coen, Batavia, 21 september 1629

Door een anoniem lid van de Raad van Indië 159

Twee aanstormende schildertalenten: Lievens en Rembrandt, Leiden,

circa 1630

Constantijn Huygens 161

Vrouw trouwt vrouw (1), Amsterdam, september 1632

Barbara Adriaens 165

Vrouw trouwt vrouw (2), Amsterdam, september 1632

Hilletje Jans van Bremen 167

Overwinteraars vinden de dood, Smerenburg, Spitsbergen, winter 1634-1635

Uit het dagboek van de laatst levenden 168

Het ziekbed van Sterre, Den Haag, voorjaar 1637

Constantijn Huygens 173

Nieuw-Nederland verengelst, Januari-juni 1639

David Pietersz. de Vries 176

Een nachtelijke zeeslag, Het Kanaal, nacht van 18 op 19 september 1639

Don Francisco Manuel de Melo 179

Slag bij Duins: Armada definitief verslagen, Het Kanaal, 21 oktober 1639

Maarten Harpertsz. Tromp 182

Mystica ondergaat vernederingen, Gent, circa 1640

Maria Petyt 183

Huwelijksnacht van een prinselijk paar, Londen, 12 mei 1641

Willem van Oranje-Nassau 185

Schilderijen op de markt, Rotterdam, 13 augustus 1641

John Evelyn 187

Handel met de Aborigines, Van Diemensland/Vriendschapseilanden,

winter 1642-1643

Abel Tasman 188

Poolse koningin laat mis opdragen in geuzenbolwerk, Kasteel Batestein,

Vianen, 25 december 1645

Jean le Laboureur 191

Anna Maria van Schurman, Utrecht, 26 december 1645

Jean le Laboureur 194

Stadhouder zet oppositie gevangen, Den Haag, 30 juli 1650

Nanning Keyser 195

Doperse vrouw overwint schaamte bij pijnlijk stuitje, Amsterdam, circa 1650

Job van Meekeren 199

Zeeheld maakt balans op, najaar 1653

Witte de With 200

Jan Janse Weltevrete, Quelpaerts eiland, 29 oktober 1653

Hendrik Hamel 203

Kruitmagazijn ontploft, Delft, 12 oktober 1654

Jan Philipsz. Schabaelje 205

Schapenteelt op Robbeneiland, Kaap de Goede Hoop, 15 oktober 1655

Jan van Riebeeck 209

Slag in de Sont: Witte de With sneuvelt, 8 november 1658

Jacob van Wassenaer Obdam 211

Lijkschouwing op drie misgeboorten, Abbekerk, 24 en 25 november 1658

Jacob Landtman 213

Ontaarde moeder aan schandpaal, Abbekerk, 17 april 1659

Jacob Landtman 215

Schipbreukelingen werpen vier collega's overboord, Indische Oceaan, 13 februari 1661

Andries Stokram 216

Een ondergeschoven kind in regentenkring, Amsterdam, april 1661

Hans Bontemantel 218

Amersfoort krijgt kei, 7 juni 1661

Door een anonieme pamfletschrijver 219

Een dag in Amsterdam, 25 augustus 1663

Balthasar de Monconys 220

Vlaggenschip de Royal Charles op de Engelsen buitgemaakt, Chatham,
vanaf de Royal Charles, 22 juni 1667
Cornelis de Witt 221

Paniek in Londen, Chatham, 12 juni-21 juni 1667
Samuel Pepys 223

Groothertog ontvangen in lege schouwburg, Amsterdam, 30 december 1667
Filippo Corsini 224

Willem III treedt op in ballet, Den Haag, 7 februari 1668
Filippo Corsini 226

Johan de Witt door Engelsen beroofd van staatsgeheimen, Den Haag,
december 1668
Samuel Pepys 228

Dichter ongelukkig in West-Afrika, St.-George del Mina, Goudkust
(Guinee), 10 februari 1669
Willem Godschalk van Focquenbroch 228

Maaltijd bij de WIC, Amsterdam, 19 juli 1669
Johan Joachim Becher 231

Aanmonsteren bij de VOC, Amsterdam, 18 september 1669
Jörg Franz Müller 232

Hollandse eenvoud, circa 1670
William Temple 235

Oorlogsdreiging: bisschop van Munster bewapent zich, Wesel,
10 december 1671
Graaf Johan Maurits van Nassau 236

Drukkerij Blaeu door brand verwoest, Amsterdam, 22 februari 1672
Jan van der Heyden 237

De gebroeders De Witt vermoord, Den Haag, 20 augustus 1672
A. Copmoijer 239

Aanhanger Johan de Witt koopt diens rechterwijsvinger, Den Haag,

21 augustus 1672

Joachim Oudaen 240

Fransen bedreigen Amsterdam, december 1672

Lucas Watering 244

Coevorden heroverd, 30 december 1672

Meindert van der Thynen 248

Windhoos verwoest de Utrechtse Dom, 1 augustus 1674

Uit een brief van een Utrechts burger 251

Een schaatstocht langs twaalf steden, 19 december 1676

Claes Arisz. Kaaskoper 253

Ontvoerd door Duinkerker kapers, Omgeving Shetlandeilanden, juni 1677

Elizabeth van der Woude 254

Amateurbioloog ontdekt de spermatozoïden, Delft, november 1677

Antonie van Leeuwenhoek 257

Een prinselijk huwelijksfeest, Den Haag, 14 december 1677

Giulio en Guido de Bovio 259

Vondel sterft, 91 jaar oud, Amsterdam, 5 februari 1679

Geeraerd Brandt 262

Onwillige brandweerlieden beperken succes nieuwe brandspuit,

Amsterdam, omgeving Elandsgracht, 27 juli 1679

Jan van der Heyden sr. en Jan van der Heyden jr. 265

Ontmoeting in trekschuit, Delft, 6 juli 1685

William Carstairs 267

Het *Theatrum anatomicum*, Leiden, 21 juli 1687

Thomas Penson 269

Hugenoot vindt onderdak in Amsterdam, mei-juni 1688

Jean Migault 271

Willem III steekt over naar Engeland: The Glorious Revolution, Braxton/

Londen, winter 1688-1689

Constantijn Huygens jr. 273

Weduwe bevalt van een blozende dochter, Wijns, 26 februari 1693

Catharina Schrader 276

Tsaar Peter als sloopstimmerman, Zaandam/Amsterdam,

18 augustus-5 oktober 1693

Jan Cornelisz. Nomen 277

Aansprekersoproer, Amsterdam, 31 januari-2 februari 1696

Lijsbet Heere 281

Slavenopstand, Fida, Guinee, circa 1700

Willem Bosman 284

Willem III sterft, Hampton Court, 19 maart 1702

Govert Bidloo 286

Beknopte verklarende woordenlijst 291

De ooggetuigen 293

Bibliografie 301

Illustratieverantwoording 308

Inleiding

Het goud blonk vooral in de ogen van buitenstaanders. In de loop van de zeventiende eeuw kwamen ze in groten getale naar de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden om het wonder met eigen ogen te aanschouwen. Ze vergaapten zich aan het efficiënt werkende vervoersnet, aan de ingenieuze waterwerken, aan de bedrijvigheid in de binnensteden, en aan de interieurs met ontelbare schilderijen. En in Amsterdam aangekomen, was het maar welke kant je uit ging. Naar de haven met zijn legendarische 'woud van masten', naar de oostelijke eilanden met de immense magazijnen van de VOC, naar de Jordaan, waar fabriekjes en ateliers de meest uiteenlopende producten maakten, naar de hoekige ring van grachten, waar gesjouwd werd met vaten, zakken en kisten vol exotische handelswaar. Of je ging eerst maar eens naar de Dam, met aan de ene kant het nieuwe stadhuis, dat leek te willen bewijzen dat alle rijkdom wel degelijk echt was, en aan de andere kant de beurs, waar gespeculeerd werd op nog meer rijkdom.

De bloei van die nietige republiek aan de Noordzee was intrigerend, maar ook verontrustend. Lodewijk XIV zette in 1661 zijn raadsman Colbert aan het werk om uit te rekenen hoeveel schepen de Nederlanders in de vaart hadden. Na enige tijd werden aan de Zonnekoning de cijfers gepresenteerd: van de 20.000 schepen die op dat ogenblik de wereldzeeën bevoeren, waren er volgens Colbert minstens 15.000 afkomstig uit de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Omdat degene die deze optelsom moest maken, geen reden had om zijn opdrachtgever de put in te praten, zijn we geneigd Colbert te geloven.

De Republiek leek het land van de onbegrensde mogelijkheden. Er woonden ongeveer evenveel mensen als in de huidige provincie Noord-Brabant, en die onderhielden een bewerkelijk koloniaal rijk, wisten zich grootmachten als Spanje, Frankrijk en Engeland van het lijf te houden, bouwden een provinciestad als Amsterdam in korte tijd uit tot een metropool, en produceerden in een eeuw tijd minstens vijf miljoen schilderijen. Waar haalden ze de energie vandaan: die lange zeereizen, die eindeloze, geld en mensen verslindende oorlogen, die onophoudelijke bouwactiviteiten, en dan ook nog de luxe van die naar het leven gemaakte schilderijen?

Zo kan het verhaal over de Nederlandse Gouden Eeuw beginnen: als een sprookje, als een legende met louter superlatieven. De Gouden Eeuw als een periode van grote getallen, van grote vermenigvuldigingen. De wetenschappelijke geschiedschrijving heeft de superlatieven inmiddels sterk gereduceerd. Het was bepaald niet alles goud wat er blonk. Toch kun je aan het voorgaande op zichzelf niet veel afdoen, behalve dat Colbert flink overdreef in zijn berekeningen: het Nederlandse aandeel in de wereldvloot was waarschijnlijk de helft van in totaal ongeveer 12.000 schepen. Nog altijd verontrustend genoeg. Maar deze imponerende feiten zijn slechts de helft van het verhaal: er waren ook militaire nederlagen, scheepsrampen, economische crises, epidemieën en, niet te vergeten, grote interne conflicten.

Dit boek zal geen verklaring of zelfs beschrijving geven van die Gouden Eeuw. Er zal ook geen moeite worden gedaan de legende te ontcrachten of te bevestigen. Hier zijn de zestiende- en zeventiende-eeuwers zelf aan het woord, als ooggetuigen van ingrijpende, maar soms ook alledaagse gebeurtenissen. Het is de Gouden Eeuw van binnenuit, in de vorm van een reeks korte momentopnamen. Het is onmogelijk om zo recht te doen aan deze periode, want als iets kenmerkend is, dan is het dat er gelijktijdig zoveel gebeurde. Toch is het perspectief van het individu, gebonden aan tijd en plaats als het is, verhelderend. De ruim honderd verslagen zijn alle geschreven in het besef dat er iets bijzonders plaatsvond. Overdrijving en ook het onvermogen om de grote lijn te zien horen daarbij. En juist daardoor krijgen we zicht op de toenmalige ambities, overtuigingen en obsessies.

Er wordt nog weleens beweerd dat de Gouden Eeuw een uitvinding is van naar zelfvertrouwen hunkerende negentiende-eeuwers. Het is waar dat het begrip sinds de dagen van Potgieter telkens weer wordt gebruikt om al te vaderlandslievende sentimenten uit te dragen. Maar om nu van de weeromstuit te doen alsof er niet zoveel bijzonders aan de hand was, klopt ook niet. Een levensloop van een zeeheld als Witte de With was een eeuw eerder of een eeuw later ondenkbaar. En hetzelfde kun je opmerken over Willem van Oranje, Frederik Hendrik en Johan de Witt. Of over Bontekoe, Coen, Heyn en Tromp. Of over Leeghwater, Rembrandt, De Groot en Van Leeuwenhoek. Ze waren allen een actieve factor in een keten van overrompelende gebeurtenissen, die het gebied tussen Waal en Waddenzee ten minste voor enkele decennia tot het brandpunt van Europa (en daarmee van de wereld) maakten.

Waren de Nederlanders zich ervan bewust dat ze een opwindende en rijke tijd doormaakten? Voor degenen die crepeerden van scheurbuik op een Oost-Indiëvaarder zal die gedachte ver weg geweest zijn, maar de thuisblijvers gingen al omstreeks 1600 beseffen dat er iets bijzonders aan de hand

was. Het was in die jaren dat de nieuwe rijkdom zichtbaar werd, Nederlandse schepen uitwaaierden over de wereldzeeën, en de Spanjaarden door Maurits op veilige afstand van het Hollandse machtscentrum werden gehouden. Maar de Gouden Eeuw in 1600 laten beginnen, zou toch neerkomen op het overslaan van enkele spannende hoofdstukken die onlosmakelijk met de rijkdom van de zeventiende eeuw verbonden zijn. Zo dacht ook P.C. Hooft erover toen hij in 1610 Willem van Oranje bejubelde als degene die aan de Nederlanders een *gouden tijd* had geschonken. Dit boek begint zelfs nog iets eerder, in 1549, met het bezoek van de Spaanse kroonprins Filips aan de Nederlanden, het gebied dat hij spoedig zal erven van zijn vader, Karel v. Het is een welvarend en zich snel ontwikkelend gebied. Er smeulen weliswaar enige religieuze conflicten, maar die smeulen overal in de christelijke wereld. Tolerantie lijkt het probate middel om de zaak in de hand te houden. Maar de vrome Filips wil al snel na zijn aantreden orde op zaken stellen, en zo worden in een sluipend proces de fanatieke hervormers en de gematigden in elkaars armen gedreven. In 1566 begon een opstand, die in 1572 uitgroeide tot een gewapend conflict tussen hervormingsgezinde Nederlanders en de troepen van de Spaanse koning.

Die strijd kwam pas met de Vrede van Munster in 1648 tot een einde. In het vredesverdrag erkenden alle grote Europese machten de Republiek als een onafhankelijke staat. De weg lag daarmee open naar nog meer economische voorspoed dan de Republiek in de oorlogsjaren al had opgebouwd. Maar het kleine territorium van de Republiek werd spoedig opnieuw bedreigd. Eerst door de Engelsen, en later vooral door de Fransen. En al die tijd kwam er ook veel gevaar van binnenuit; de wereld werd veroverd door een natie die in eigen huis de gewoonte om regionaal of lokaal te redeneren slechts met grote moeite opgaf. Als je de periode door de ogen van de tijdgenoten ziet, dan ontstaat er een wonderlijk gemengd beeld, want het is alsof tegenslag en voorspoed al die tijd een stevig pact met elkaar onderhouden.

Zo moeilijk als het is de Gouden Eeuw te laten beginnen, zo moeilijk is het ook haar weer te laten aflopen. Velen zien in het rampjaar 1672 het einde van de glorie van de Republiek; dat is zeker het moment van grote ontuchtering. De politieke en militaire macht zou ook nooit meer het niveau van, bijvoorbeeld, 1650 bereiken. Wel bleef de economische macht tot ver in de achttiende eeuw tot de verbeelding spreken. Het land straalde ook lange tijd nog grote rijkdom uit, maar het is alsof in de loop van de tweede helft van de zeventiende eeuw die ooit zo tomeloze energie langzaam maar zeker uit de samenleving wegsijpelt. Het is hachelijk om voor zo'n stelling illustraties aan te voeren, maar het lijkt tekenend dat het na de verwoes-

ting van het middenschip van de Utrechtse Dom in 1674 150 jaar duurt voor zelfs maar het puin wordt opgeruimd. Wanneer we dat vergelijken met de inspanningen die Frederik Hendrik en zijn troepen zich in 1629 getroostten om 's-Hertogenbosch te kunnen innemen, dan komen we misschien wel uit op het verschil tussen onrust en berusting.

Toch werd in de laatste jaren van de zeventiende eeuw de illusie van de machtige Republiek nog even levend gehouden door de carrière van stadhouder Willem III, die in 1689 koning van Engeland werd. Hij ontpopte zich als de grote tegenspeler van Lodewijk XIV, maar de Republiek slaagde er niet in het politieke succes van de stadhouder in nieuwe glorie om te zetten. Willem bleef kinderloos, en maakte zich met zijn geldverslindende exercities uiteindelijk gehaat bij de zuinige Hollandse stadsbestuurders. De Republiek was gedoemd om in de marge van de Europese politiek terug te duikelen. De reeks ooggetuigenverslagen die hier is samengebracht, eindigt dan ook met het sterfbed van de Koning-Stadhouder.

De opzet van deze verzameling reportages is geïnspireerd op *Ooggetuigen van de vaderlandse geschiedenis* van Geert Mak uit 1991, en op *Ooggetuigen van de wereldgeschiedenis*, dat Geert Mak en ik in 1999 hebben samengesteld. De reikwijdte van deze bloemlezing is wat beperkter; het is vooral een fragmentarisch tableau van een bijzonder tijdperk. Het was zeker niet de bedoeling een representatief overzicht van alle grote gebeurtenissen te bieden. Dat had makkelijk gekund – de hoeveelheid journales, memoires en brieven uit deze tijd is onuitputtelijk en zo goed als dekkend –, maar dat zou uiteindelijk toch tot monotonie hebben geleid. Belegingen, zeeslagen en schipbreuken hebben de neiging nogal op elkaar te lijken. Liever wilde ik tussen de grote gebeurtenissen kleine flardjes dagelijks leven laten zien. Helemaal alledaags zijn die gebeurtenissen overigens nooit. Zeker niet in onze ogen. Het zou me in ieder geval teleurstellen als lezers na lezing van deze bundel zouden constateren dat de bedaaide 'doe maar gewoon'-mentaliteit die zo met de Nederlander verkleefd lijkt te zijn, ook in de zeventiende eeuw al bon ton was. Het curieuze is dat je die hier en daar wel ziet doorschemeren (niet meer dan dat), zoals in het portret dat William Temple geeft van Johan de Witt en Michiel de Ruyter, maar er zijn veel meer tekenen van het tegendeel. De onrust die de periode kenmerkt, liet geen ruimte en tijd voor bedaagdheid, en gewoon doen kon dodelijk zijn, zoals het droevige lot van Johan de Witt lijkt te bewijzen.

De indringendste ooggetuigenverslagen zijn altijd een mengsel van scherpe observaties en pure emoties. Daarbij mogen emotie en waarneming elkaar nooit in de weg zitten. Wel moeten we overdrijving en verte-

kening soms voor lief nemen. Maar is elk verhaal dat nogal sterk aandoet wel een sterk verhaal? Bij het samenstellen van deze bundel heb ik me dat nogal eens afgevraagd. Met enige aarzeling heb ik Witte de Withs terugblik uit 1653 opgenomen, het is immers geen echt ooggetuigenverslag. De zeeheld maakt de balans op van veertig jaar zwerven over de wereldzeeën in dienst van de Republiek, en hij doet dat op een manier die de baron van Münchhausen hem niet zou kunnen verbeteren. En toch is het in grote trekken niets meer of minder dan een zakelijke opsomming van wat hij op vijftig zeereizen heeft meegemaakt. Mythe en waarheid vallen over elkaar, en terwijl je het leest, bekruipt je het gevoel dat Witte het papier nodig had om het zelf ook te kunnen geloven.

In de selectie voor deze bundel is rekening gehouden met datgene wat in *Ooggetuigen van de vaderlandse geschiedenis* en *Ooggetuigen van de wereldgeschiedenis* is opgenomen. De terechtstelling van Egmont en Horne, de inname van Den Briel en de huwelijksnacht van Willem III vonden hier om die reden geen plaats. Dat geldt ook voor het verslag van de Spaanse furie in Antwerpen. En dat brengt me op iets wat ik nog moet toelichten. Bijna ongemerkt verlegt in deze bundel de aandacht zich van zuid naar noord. De val van Antwerpen in 1585 is een onverbiddelijke cesuur. Omstreeks 1570 zijn het nog de steden Antwerpen, Brussel en Gent waar alles van belang samenkomt. Enkele decennia later is dat ingrijpend veranderd. Antwerpen kwijnt achter een blokkade van de Schelde, en daardoor kwijnen heel Vlaanderen en Brabant. De rijke Antwerpse kooplieden hebben intussen hun toevlucht gezocht in Noord-Nederlandse steden, en dan met name in Amsterdam. Dit boek toont een Gouden Eeuw die in het Zuiden begint en in het Noorden haar beslag krijgt.

Om de verslagen voor hedendaagse lezers toegankelijk te maken, zijn de fragmenten, voor zover dat nodig was, in modern Nederlands overgezet. Een aantal eigenaardigheden van het toenmalige taalgebruik is daarbij genormaliseerd. De nogal omslachtige aanspreekvormen en titulatuur (als Uw Edeles, Zijne Hoogheid en dergelijke) zijn veelal vervangen door hedendaagse persoonlijke voornaamwoorden (als u en hij). De lange, soms wel tweehonderd woorden tellende zinnen, waar een zeventiende-eeuwer geen enkele moeite mee schijnt te hebben gehad, zijn veelal opgeknipt in kortere eenheden.

De toelichting bij de fragmenten is beperkt gehouden; meestal wordt in een inleiding kort de voorgeschiedenis uiteengezet, maar niet meer dan dat. Wie behoefte heeft aan overzicht kan grijpen naar talrijke inleidende studies, waaronder ik vooral Jonathan Israëls *The Dutch Republic* zou willen aanbevelen. Ook het toevoegen van noten heb ik tot het uiterste

beperkt. In een woordenlijstje achterin zijn nog enkele begrippen opgenomen die we niet meer kennen, of die inmiddels van betekenis veranderd zijn. De verhalen van de ooggetuigen moesten centraal blijven staan, en die vertellen als het goed is meer dan welke toelichting ook. In een zeventiende-eeuws werk las ik eens: 'Eén ooggetuige is meer, dan twintig die wat horen', en daar sluit ik me graag bij aan.

Wat nog tot verwarring zou kunnen leiden is de tijdrekening. Tot 1582 was er niets aan de hand, iedereen volgde dezelfde kalender, maar in dat jaar bepaalde paus Gregorius VII dat de tijd tien dagen 'achteruit' werd gezet. In katholieke landen als Italië, Frankrijk en Spanje werd de maatregel, uiteraard, zonder problemen gehoorzaamd, maar in protestantse landen lag dat anders. Engeland volgde pas in de achttiende eeuw, en dat gold ook voor sommige delen van de Republiek zoals Friesland en Groningen. Het protestantse Holland en Zeeland daarentegen gingen in 1582 wel op de gregoriaanse kalender over. In de fragmenten is daar niet op ingegrepen. In één geval zou dat tot verwarring kunnen leiden; als Cornelis de Witt en Samuel Pepys hun kijk op de beroemde tocht naar Chatham geven, dan lijken de fragmenten op het eerste gezicht in de verkeerde volgorde te staan. Om de lezer erop te attenderen dat in een bepaald fragment de oude juliaanse tijdrekening wordt gebruikt, is er achter de datum tussen haakjes 'o.s.' (oude stijl) toegevoegd.

Ten slotte nog een woord van dank. Allereerst voor Geert Mak, die het goed vond dat ik zijn idee nog eens uitleefde op mijn geliefde Gouden Eeuw. Hij was een stille inspirator op de achtergrond. Mijn dank gaat verder uit naar vakgenoten en vrienden die me voorzagen van tips en achtergrondgegevens. In het bijzonder wil ik Chris Heesakkers danken voor zijn hulp bij de Latijnse citaten, en de heer J. Buisman en het KNMI voor enige weerkundige informatie.

Het zou wat al te melodramatisch zijn om ook de ooggetuigen zelf te willen danken, maar ze 'werkten wel mee'. Als ooit de vermogens van het oog op waarde werden geschat, dan was het wel in de Gouden Eeuw. Want wie dag en nacht bedreigd wordt moet goed kunnen waarnemen, en wie door onbekende wateren vaart moet over scherpe ogen beschikken.

Amsterdam, januari 2000

Bij de negende, herziene druk

In de afgelopen twintig jaar is de belangstelling voor de Nederlandse Gouden Eeuw alleen maar verder toegenomen, en daarmee ook het onbehagen over het Nederlandse aandeel in het onderdrukkende geweld tegen volkeren aan het andere einde van de wereld, de slaventransporten en plundertochten. Deze keerzijde van de Hollandse rijkdom maakte al deel uit van de oorspronkelijke selectie voor deze bundel, die derhalve slechts in een beperkt aantal fragmenten is aangepast: enkele ooggetuigenverslagen zijn vervangen omdat ze ook onderdeel uitmaken van het vorig jaar verschenen *Ooggetuigen van de Tachtigjarige Oorlog*, samengesteld door Luc Panhuyzen en ondergetekende. Een heel geringe overlap viel desondanks niet te vermijden bij enkele scharniermomenten uit de zestiende en zeventiende eeuw. Die mochten niet ontbreken. De Tachtigjarige Oorlog en de Gouden Eeuw zijn niet synoniem, maar ze hebben wel veel met elkaar te maken.

Amsterdam, juni 2019
René van Stipriaan